

УДК 392.72 (477)(043.3)

Н. М. Войтович, О. Я. Гримак

## ТРАДИЦІЙНА ГОСТИННІСТЬ УКРАЇНЦІВ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

*У статті проаналізовано характерну рису національного характеру українців – гостинність, акцентовано на традиційних її аспектах, які в рудиментарній формі зберігаються і сьогодні. Автори вважають, що знання традицій гостинності є необхідними передовсім для тих, хто організовує туристичний бізнес та його досліджує. Адже рецепти давньої гостинності не втратили свого практичного значення, більше того – вони мають бути важливою “цеглиною” для розбудови сучасних технологій індустрії дозвілля.*

**Ключові слова:** гостинність, гість, традиційна культура, туризм.

Зважаючи на те, що туризм – багатогранне явище, яке передбачає поєднання соціально-економічних та культурно-історичних рис, сьогодні дослідження туристичної галузі стало дуже популярним серед науковців різних спеціальностей. Проте наукометричний аналіз дисертацій ілюструє недостатню увагу щодо нього як до культурного явища, на відміну від західних науковців, які вважають туризм активним культуротворчим фактором розвитку сучасного суспільства [1, с. 13].

Досліджуючи норми поведінки різних народів, А. Байбурін і А. Топорков дійшли висновку, що пізнати культуру народу, не знаючи специфічних правил його поведінки, майже неможливо: “Повнокровне існування людства саме й забезпечується різноманітністю культур, варіативністю форм людської поведінки, психології мислення. Знання традиційної культури поведінки не лише дає нам можливість нормально спілкуватися з представниками інших національностей, але і вчить поважати чужі звичаї, якими б дивними й безглуздими вони не здавалися на перший погляд” [2, с. 3-4]. Ці слова є актуальними і щодо норм гостинності.

Саме тому метою статті є проаналізувати складову традиційної культури українців – їх гостинність та показати, наскільки важливими сьогодні є її основні елементи для успішного ведення туристичного бізнесу – особливо у сільській місцевості.

Звісно, що традиційна гостинність українців як визначальна риса національного характеру є предметом наукових зацікавлень багатьох дослідників. Науковці здебільшого акцентують увагу на міфологічному, ритуальному, етикетному, моральному її аспектах [3; 4; 5].

У туристичній сфері термін “гостинність” був уведений європейськими експертами конфедерації національних асоціацій готелів і ресторанів (ХОТ-РЕК), утвореної у 1982 році. Туризмологи вважають, що гостинність передбачає виконання наступних умов: 1. знайти спільну мову з гостями, проявивши свої найкращі навички у спілкуванні; 2. передбачати потреби гостей і вчасно на них реагувати; 3. демонструвати позитивне ставлення до гостей; 4. створювати у гостя уявлення про гостинну садибу як про одне з найкращих у світі місць для відпочинку [6, с. 132].

На нашу думку, перелік вище зазначених умов майже повністю корелює із давніми традиціями гостинності. Отож детальний аналіз останніх, їх вивчення та розуміння має стати підґрунтям для формування основних засад гостинності в туризмі на сучасному етапі.

Традиційна культура українців майже в усіх випадках регламентувалася певними стереотипними правилами поведінки. Ці правила стосувалися і гостинності, яка сформувалася на основі міфологічних уявлень, моральних принципів доброзичливого ставлення до ближнього. Гостинність трактують у народі як прояв доброчесності, люб'язності, любові до ближнього, привітності, доброзичливості: “Газда в кут, коли гості суть” [3, с. 64]. Саме тому культура гостинності вирізнялася особливою гуманністю, глибинне коріння якої є спільним для всіх східних слов'ян. Загальновідомо, що гостям у нас завжди раді. Така природна гостинність передавалася від батька до сина, від матері до дочки, завдяки чому й сьогодні добре відома у всьому світі. Свідчення іноземців це підтверджують [7, с. 154, 161]. Ще київський князь Володимир Мономах у своїх “Повчаннях...” зазначав, що русичі завжди з повагою ставились до мандрівника-чужоземця, оскільки останній, подорожуючи, багато бачив і знає. Тому автор дає такі настанови: потенційного гостя “напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте, звідки він до вас не прийде, – чи простий, чи знатний чи посол, – якщо не можете дарунком, то їжею і питвом. Вони бо, мимо ходячи, прославлять чоловіка по всіх землях – або добрим, або лихим” [8, с. 64]. Очевидно, про такі рецепти гостинності мають щонайменше знати ті, хто приймає гостей у своїх сучасних агрооселях. Тому “Повчання...” В.Мономаха могло би стати настільною книгою для господаря – організатора зеленого туристичного бізнесу.

Гостинність є не тільки обов'язковим компонентом способу життя, а й частиною світосприймання, вірувань і повір'їв. За уявленнями східних слов'ян, Бог, а найчастіше його посланець, тобто гість ходив по землі поміж людей, приймавши людську подобу. Отож, незнайомих перехожих сприймали з певною настороженістю: “Хто ти — чужинець або гість?”. Не випадково, на Поліссі збереглося архаїчне вітання подорожнього: “Щоб прихід твій був добрим” — власне, формула заклання проти недобрих намірів [9, с. 34].

Міфологічна основа гостинності з плином часу ритуалізувалася, зберігшись у багатьох звичаях, обрядах тощо. Зокрема, і дотепер подекуди побутує давній обряд “полазника” – зустріч першого відвідувача хати (чоловіка!) напередодні Нового року або Різдва, свого роду провісника добробуту чи негараздів на весь наступний рік. Вірили, якщо полазник – людина щаслива, то і в хаті буде багатство, вдача та здоров'я; якщо

людина недоброзичлива (жінка!), то з нею до оселі прийдуть злидні та хвороби [10]. В Українських Карпатах цей обряд побутує і досі. І як би це дивно не звучало, сучасним гостям, які планують відвідати карпатську туристичну оселю напередодні великих межових свят, необхідно добре знати про давні міфологічні уявлення горян.

Міфологізація гостя становила для українців зручну модель спілкування не тільки з живими людьми, а й з потойбічними явищами. Так, народна медицина рекомендувала хворому, крім інших засобів, спробувати задобрити гостя, розтопивши для нього лазню. У західних слов'ян, зокрема чехів, побутував такий звичай: усі, хто проводжав тіло померлого, після похорону купалися в парній купелі (у так званій задушній лазні); купання в такій лазні оплачували також для жебраків [11, с. 26].

Хоч би як господарю оселі було скрутно, жебраків приймали без вагань, бо вважали: "Хто бідного видів і давав йому, то в лютий день його Господь визволит, бо жебраки – колеги Господа" [12, арк. 8]. Їх обдаровували на великі свята ("на Великдень рано, як святили паску, то в куті стояли бідні – то їм роздавали всьо" [13, арк. 3]; "у вівторок по Великодню несли бідним на могили булки, галушки за померлі душі" [13, арк. 12]), запрошували за спільний стіл, сподіваючись на винагороду за це як за життя, так і по смерті.

Із давніх-давен було заведено, що той, хто відвідає оселю, тривалий час вважається своїм, оскільки прилучається до духів цього дому, скуштувавши трапези або обігрівшись біля вогнища. Тому природно, що господарі робили все, щоб почастивати прибульця. З часом це переросло у звичай обов'язкового пригостання (частування) гостей. Зокрема, на столі завжди й неодмінно мали лежати кусень хліба та щіпка солі – ці головні атрибути не тільки слов'янського хлібосолюства, а й прилучення до духів та божеств. Крім того, вважалося, що той, хто скуштує кусень хліба з сіллю, дістане господне благословіння і ніколи не посміє скривдити того, хто частує. Хлібосолюство як синонім гостинності не раз згадується в документах і билинах: "Напоите, накормите оуне ина, и боле же чтите гость аще не можете даром – брашьном и питьем" [14, с. 246].

Головним у звичаї частування було таке правило: "Спочатку нагодуй людину, а потім вже й розпитуй її". При цьому вважалося непристойним дізнаватися в подорожнього або гостя про мету його приходу. У більш давні часи, перш ніж почастивати, господиня мила гостеві ноги. Про це повідомляли, зокрема, іноземні місіонери. До речі, цей стародавній звичай протримався серед українців аж до XIX ст. (його опис подає, наприклад, Тарас Шевченко в поемі "Наймичка" [15, с. 140]).

Поширеним правилом прийому гостя, котрий прийшов хоча б у звичайній справі, залишалося обов'язкове запрошення зайти до хати "хоча б на хвилинку". Гість повинен був переступити поріг хати, тобто виявити повагу до домочадців та їхніх предків, які, за повір'ям, мешкали під порогом [16, с. 259]. Гість так чи інакше мусив присісти, бо інакше "старостам не сидіти у цій хаті". На Закарпатті гостю відразу ж пропонують сісти, на що він відповідає: "Дякую, най все добре сідає"; якщо ж не сяде, то "відбере" сон і спокій у дітей [17, с. 532].

Спорадично і досі на Бойківщині випадковий гість, прохач сприймається як носій долі, що здатний впливати на всі сфери людського життя, навіть більше – потойбічного ("Хто дуже скупий – не дасть прошкам, то на тім світі нічого не має, стіл пустий стойит. І ходит опівночі, йойкає коло хати. То треба навіть бродячим псам через вікно кинути хліба" [13, арк. 4]). Частування таких неproханих гостей є проявом вищого ступеня гостинності, яка в майбутньому, за народними уявленнями, може навзаєм принести господарю добробут, достаток і благоденство.

Під час похорону при виконанні обряду прощі, поширеного серед гуцулів та бойків Українських Карпат, родина покійного роздавала всім присутнім на процесії речі: сорочки, ремені, перемітки тощо. Дослідники годування та обдаровування чужого, бідного вважають ритуальну дію, що означає символічний обмін: віддаси чужому на "цьому" світі, віддасться своєму – на "тому" [19, с. 316].

Давні слов'яни вірили, що гість, якого не прийняли за всіма етикетними правилами, може спричинити відповідні збитки господарству та "забрати" за собою бджіл і худобу [17, с. 533]. Тому господар намагався завжди якнайкраще прийняти такого гостя, сподіваючись шляхом символічного договору з вищими силами, уособленням яких є жебрак, забезпечити своє майбутнє. Лише інколи він (можливо, коли не було матеріальної можливості прийняти гостя) міг схитрувати, обманути вищі сили, застосовуючи ірраціональні методи: якщо прихід старця був небажаним, то "як корова йде з паші і в неї в роті трава, то треба взяти ту траву, зашити в скатертину. То як будуть різні гості приходити, то не будуть нічого хотіти їсти" [18, арк. 6]; "Як зав'езують стіл [ланцюгами на Святий Вечір], то гостям зав'езують рот, що не будуть їсти" [13, арк. 14].

Отож гостя намагалися прийняти якнайкраще, сподіваючись шляхом символічного договору з вищими силами, уособленням яких він є, забезпечити собі щасливе майбутнє.

Ритуал прийому значно ускладнювався, коли приводом для гостини були великі свята: Різдво, Трійця, Великдень, храмові свята, іноді недільні дні, а також сімейні урочистості – весілля, народини тощо. Саме тому прояви гостинності як давньої традиції, як збереження архаїчних її форм можна простежити сьогодні в українських різдвяно-новорічних обрядах колядування, щедрування, посівання.

Обов'язковий компонент української святкової гостини – трапеза. Під час трапези гостей садовили на найзручніші місця, а найдорожчих – на почесне місце, покуть. Господарі, як правило, не сідали за стіл, а прислужували, постійно запрошуючи гостей їсти. Гості ж перед кожною новою стравою чекали запрошення і розпочинали їсти тільки після неодноразової "принукі"; самостійно вони не сміли ні брати щось зі столу, ні виходити з-за столу. Таким чином процес трапези розтягувався надовго. Сигналом до його закінчення слугувало внесення хліба з сіллю. Словами "Спасибі за хліб, за сіль, за кашу і милість вашу" гості дякували господарям за гостину і гостинність.

Просторова організація застілля залежить від ситуації, задля якої воно відбувається. Застілля, за традицією, може відбуватися в хаті, у тимчасовому критому приміщенні, у дворі чи на вулиці, просто неба на вулиці, біля церкви, на цвинтарі або біля нього тощо. Проте у будь-якому приміщенні чи просто неба стіл має свої престижні місця, що їх посідають найпочесніші гості чи господарі, на честь яких відбувається урочистість (молоді на весіллі, баба-бранка й куми на хрестинах тощо). У хаті це місце навпроти дверей під образами, надворі ж – на торцевій частині столу, у всіх на виду [9, с. 125].

І нині на велелюдних бенкетах запрошені й господарі дотримуються ієрархії розташування за столом залежно від соціального статусу (постійного чи okazional'nogo). Ці традиції надзвичайно стабільні, їх порушення може призводити до конфліктів.

Незважаючи на сучасні цивілізаційно-урбанізаційні процеси, традиційні етнічні стереотипи, зокрема і народна гостинність, залишаються основою сучасного спілкування, щоправда, виступаючи системою етикетних норм та правил поведінки без їх колишньої міфологізації. Натомість акцент зміщується на загальнолюдські цінності, закріплення яких у свідомості людей можливе тільки через національні форми їх виявлення. Тож будемо сподіватись, що по мірі відродження української нації відбуватиметься й оновлення тих рис, які віддавна були притаманні нам, – гостинності, благодичливості, шанування й щирості. Звісно, що деякі рецепти гостинності втратили первісне смислове навантаження. Проте більшість із них залишаються унікальними духовними інвестиціями – гарантами успішного розвитку туризму навіть у XXI столітті.

#### Джерела та література

1. Божко Л. Наукометричний аналіз українських дисертацій із туризму (1991 – 2014) / Божко Любов Дмитрівна // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. – 2016. – Вип. 1(6). – С. 11-20.
2. Байбурин А. К., Топорков А. Л. У истоков этикета: Этнографические очерки / А. К. Байбурин, А.Л. Топорков. – Ленинград, 1990. – 165 с.
3. Артюх Л. Гостина в українців у контексті комунікації / Лідія Артюх // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 3. – С. 64-71.
4. Русавська В.А. Гостинність в українській традиційній культурі: навч. пос. / В.А.Русавська. – Київ, 2015. – 280 с.
5. Тарасюк І. Народнорелігійні основи традиції української гостинності / Ірина Тарасюк // Народознавчі зошити. – 2010. – №5-6. – С. 543-554.
6. Горішевський П., Васильєв В., Зінко Ю. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / Горішевський П., Васильєв В., Зінко Ю. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.
7. Макушев В. Сказания иностранцев о быте и нравах славян: Рассуждение Викентия Макушева / Викентий Макушев. – СПб., 1861. – 178 с.
8. Повчання Володимира Мономаха // Історія української культури : зб. матеріалів: документація / уклад. [В. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін.] ; за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – Київ, Вища школа, 2000. – С. 59–64.
9. Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій / А. Пономарьов. – Київ, Либідь, 1994. – 317 с.
10. Глушко М. Походження “полазника” як звичаю зимової календарної обрядовості українців (нова концепція) / Михайло Глушко // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 84-85.
11. Білінський П. О уживаню парних купелів у народів славянских. Причинок до історії культури / П. Білінський. – Тернопіль, 1896. – 47 с.
12. Польові етнографічні матеріали до теми “Народна демонологія Бойківщини”, зафіксовані у Сколівському р-ні Львівської обл. // Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 216-Е, арк. 1–9.
13. Польові етнографічні матеріали до теми “Народна демонологія Бойківщини”, зафіксовані у Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл. // Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 214-Е, арк. 1–20.
14. Полное собрание русских летописей. – Ленинград, 1926-1928. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. – Вып. 1. – 379 с.
15. Шевченко Т.Г. Кобзар / Тарас Шевченко. – Київ, 2003. – 344 с.
16. Седакова О. А. Погребальная обрядность восточных и южных славян. Поэтика обряда / О. А. Седакова. – М.: Индрик, 2004. – 320 с.
17. Агапкина Т. А. Гость / Т. А. Агапкина, Л. Г. Невская // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. – Москва: Международные отношения, 1995. – Т. 1: А–Г. – С. 531–533.
18. Польові етнографічні матеріали до теми “Народна демонологія Бойківщини”, зафіксовані у Старосамбірському р-ні Львівської обл. // Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 208-Е, арк. 1–8.
19. Артюх Л. Поминальні страви на Поліссі (народний етикет) / Л. Артюх // Полісся України: матер. істор.-етногр. дослід. – Львів: ІН НАН України, 1997. – Вип. 1: Київське Полісся. 1994. – С. 313–318.

**Voitovych N., Hrymak O. Traditional hospitality of Ukrainians and its meaning for tourism development**  
*Distinct feature of Ukrainians' national character is hospitality accented on its traditional aspects, which in rudimental form is preserved today were analyzed in this article. Author believes that exploration of hospitality traditions is necessary, first of all, for those, who organize tourism business and research it. Recipes of ancient hospitality did not lose its practical entity, moreover – they should be an important “brick” for leisure industry modern technologies development.*

**Key words:** *hospitality, guest, traditional culture, tourism.*